

Katarzyna MAZUR

Politechnika Śląska w Gliwicach

Wydział Architektury

Katedra Urbanistyki i Planowania Przestrzennego

WYZNACZANIE PRZESTRZENI DLA AKTYWNOŚCI EKONOMICZNEJ NA PRZYKŁADZIE WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

Streszczenie. Tematem opracowania jest wyznaczanie lokalizacji dla działalności gospodarczej prowadzonej na terenie województwa śląskiego. Celem opracowania jest wyróżnienie kilku podstawowych form aktywności ekonomicznej, przedstawienie różnic pomiędzy nimi, a także próba określenia ich wymagań lokalizacyjnych.

POINTING NEW AREAS FOR ECONOMIC ACTIVITY CARRIED ON TERRITORY OF SILESIAN VOIVODESHIP

Summary. The paper presents different aspects of pointing location for economic activity carried on territory of Silesian voivodeship. The main aim of the article is to distinguish essential forms of economic activity, show differences between them and trial to define location requirements.

1. Wstęp

Współczesny świat tak mocno uzależniony jest od aktywności ekonomicznej, że zaryzykować można stwierdzenie, iż każda znacząca przemiana zachodząca w gospodarce pociąga za sobą zmiany przestrzenne, społeczne i ekonomiczne. Przykładem na to może być Śląsk, w którym dominowały tradycyjne gałęzie przemysłu (przemysł wydobywczy, metalurgiczny itp.), a którego sytuacja drastycznie zmieniła się w związku z procesem transformacji.

Aktywność ekonomiczna może być prowadzona zarówno w skali makro – wówczas wymaga dużych powierzchni przeznaczonych pod inwestycje (tereny i obiekty poprzemysłowe lub green fields), jak i w skali mikro – kiedy powiązana jest z funkcją mieszkalną albo stanowi małe zgrupowanie kilku przedsiębiorstw. Osobne zagadnienie stanowi poszukiwanie przestrzeni dla aktywności ekonomicznej wzdłuż korytarzy komunikacyjnych powstających obecnie w aglomeracji katowickiej czy też wyznaczanie przestrzeni (jeśli taka w ogóle jest potrzebna) dla działalności gospodarczej społeczeństwa informacyjnego.

2. Aktywność ekonomiczna w skali makro – przykład specjalnych stref ekonomicznych

Specjalne strefy ekonomiczne zaczęły powstawać w Polsce w połowie lat dziewięćdziesiątych. Głównym celem ich tworzenia było pobudzenie rozwoju gospodarczego regionów zagrożonych recesją bądź zdominowanych przez gałęzie przemysłu wymagające głębokiej restrukturyzacji. Ponadto, specjalne strefy ekonomiczne miały z założenia prowadzić do zagospodarowania istniejącego, niewykorzystanego majątku przemysłowego (głównie hal produkcyjnych, magazynów, bocznic kolejowych itp., które pozostały po zlikwidowanych przedsiębiorstwach), a także stworzyć możliwości zatrudnienia dla wykwalifikowanej siły roboczej, zagrożonej strukturalnym bezrobociem. Ustawa o specjalnych strefach ekonomicznych z 20 października 1994 roku [6] reguluje tryb tworzenia i zasady funkcjonowania specjalnych stref ekonomicznych w Polsce. Specjalne strefy ekonomiczne powstawały w różnych regionach Polski. Ich ustanowienie zależało od wielu czynników, do których, obok tak oczywistych, jak atrakcyjna lokalizacja, istniejąca infrastruktura, usługi, rynki zbytu, siła robocza, zaliczyć można także czynniki polityczne, zainteresowanie władz lokalnych utworzeniem na ich terenie specjalnej strefy oraz ich zaangażowanie w przygotowanie niezbędnych materiałów i wniosków.

Specjalne strefy ekonomiczne zostały powołane do różnych celów, według których można je sklasyfikować w pięciu grupach (rys. 1). Można zatem wyróżnić strefy będące:

- narzędziem restrukturyzacji starych okręgów przemysłowych,
- instrumentem aktywizacji regionów słabo rozwiniętych,
- narzędziem ograniczania bezrobocia,
- wykorzystaniem przygranicznej lokalizacji,
- formą wykorzystania zaplecza naukowo-badawczego regionu.

Specjalne strefy ekonomiczne, zlokalizowane w Polsce na terenie jedenastu województw, zajmują ogółem powierzchnię 6325 hektarów, co stanowi około 2% obszarów przemysłowych naszego kraju. Do największych stref należą: katowicka, mielecka, tarnobrzaska, kostrzyńsko-słubicka i suwalska. Natomiast do najmniejszych: starachowicka, tczewska i krakowska [Mazur, 2004].

Rys. 1. Podział specjalnych stref ekonomicznych ustanowionych w Polsce (oprac. autor)
 Fig. 1. Division of special economic zones in Poland

Katowicka Specjalna Strefa Ekonomiczna (KSSE) jest drugą z kolei strefą (po mieleckiej) powołaną do życia w Polsce (rys. 2). Została ona utworzona na okres 20 lat (do 8 sierpnia 2016 roku). Celem tej strefy miało być przyspieszenie procesów restrukturyzacyjnych oraz stworzenie nowych miejsc pracy w regionie katowickim. KSSE jest strefą rozproszoną i składa się z czterech podstref: gliwickiej, sosnowiecko-dąbrowskiej, tyskiej i jastrzębsko-żorskiej. Początkowo zajmowała ona ogółem 827 ha i obejmowała 15 różnych obszarów. W 2001 roku dołączono do niej między innymi zlikwidowaną wcześniej strefę częstochowską, a także tereny w Bielsku-Białej, Rybniku, Czerwionce-Leszczynach itd., rozbudowując KSSE do około 1077 ha i aż 30 obszarów.

Początkowo planowano utworzenie w województwie śląskim trzech osobnych stref, jednak gminy, na terenie których miały one powstać, obawiały się, że powołana do życia zostanie tylko jedna podstrefa, która przygotuje najlepszą dokumentację. Dlatego połączyły one siły i starały się o utworzenie jednej strefy rozproszonej, składającej się z trzech podstref: tyskiej, sosnowiecko-dąbrowskiej i jastrzębsko-żorskiej. Kiedy jednak zaistniała w Gliwicach możliwość wybudowania fabryki przez General Motors, a Kontrakt Regionalny dla województwa przewidywał możliwość dodatkowej lokalizacji, zaczęto starać się o ustanowienie także gliwickiej podstrefy [Mazur, 2004]. Można nawet powiedzieć, że to właśnie dzięki koncernowi General Motors (na którym wszystkim zależało) i staraniom władz lokalnych, tak błyskawicznie została zrealizowana koncepcja utworzenia Katowickiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej. I choć na początku utworzenie strefy dla konkretnego

Stosowana tutaj zasada „aby rosnać – trzeba maleć” powoduje, że na przykład duże przedsiębiorstwa motoryzacyjne stają się tylko centrami montażu, podczas gdy badaniami, strategią, handlem i marketingiem zajmują się MŚP. One również, według szczegółowej dokumentacji, produkują części i podzespoły, dostarczając je w systemie „just in time” prosto na linię montażu finalnego wyrobu. Korzyści z tego są dwie – znacznie obniża to koszty produkcji oraz stwarza szansę gospodarczego rozwoju słabiej rozwiniętych bądź podupadających regionów. Jak czytamy w Narodowej Strategii Rozwoju Regionalnego „rozwój MŚP ma także znaczenie dla rozwijania kultury przedsiębiorczości na obszarach mniej rozwiniętych, które nie mogą liczyć na duże inwestycje zewnętrzne” [4].

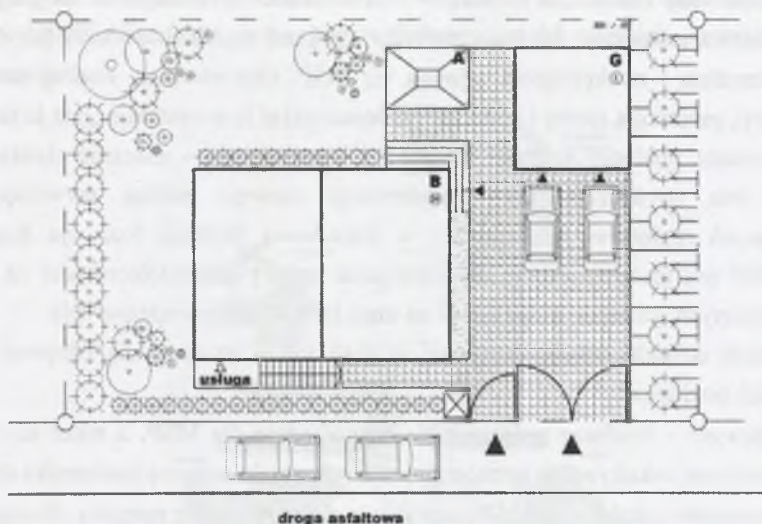
Wspieranie działalności ekonomicznej w skali mikro powinno się odbywać na trzech równoległych poziomach:

- rządowym – fundusze przeznaczone bezpośrednio dla MŚP, a także na zwalczanie bezrobocia, rekultywację terenów przemysłowych, ochronę środowiska itp.;
- samorządów lokalnych – MŚP zaspokajają głównie lokalne potrzeby, dlatego powinny być wspierane na tym szczeblu przez doradztwo, szkolenia, przygotowanie przestrzeni dla ich działalności, a także przez pomoc finansową;
- prywatnym – prywatne środki finansowe pochodzące z odpraw dla zwalnianych pracowników, ulg podatkowych, dotacji itp. [Gasidło, 2003, s. 52].

Możemy wyróżnić dwa rodzaje aktywności ekonomicznej w skali mikro:

– pierwszy z nich stanowi działalność powiązana z funkcją mieszkalną. Na terenach miejskich taka aktywność lokalizowana jest zwykle w części budynku mieszkalnego (piwnica, dobudówka, garaż), natomiast na wsi w osobnym, zaadaptowanym budynku gospodarczym (np. stodoła). Obserwuje się ciekawe zjawisko dominacji jednej branży na pewnym obszarze. Powoduje to powstawanie ulic, dzielnic, a nawet całych miasteczek, których mieszkańcy prowadzą tę samą działalność. Przykładem tego mogą być Dobrodzień i Kalwaria Zebrzydowska (przemysł meblarski), okolice Myszkowa (przemysł obuwniczy), okolice Siewierza (produkcja sztucznych choinek i ozdób choinkowych), Błachownia (artykuły oświetleniowe), Konopiska (krawiectwo) (rys. 3) czy niektóre wsie beskidzkie (drewniane materiały budowlane).

– drugi rodzaj lokalnej aktywności ekonomicznej to małe zgrupowania przedsiębiorstw zlokalizowane najczęściej na terenie zlikwidowanych zakładów przemysłowych, wynajmujące potrzebną im powierzchnię do nieuciążliwego przemysłu lub rzemiosła. Powstają w ten sposób tak zwane inkubatory przedsiębiorczości, hotele przemysłowe, fabryki lokatorskie itp., które ze względu na niewielką powierzchnię i swój charakter, często można znaleźć w śródmieściu lub dzielnicy mieszkaniowej. Właścicielem gruntu i nieruchomości jest zwykle izba przemysłowo-handlowa, samorząd lokalny lub organizacja rzemieślnicza, które równocześnie zapewniają swoim „lokatorom” podstawowe usługi, takie jak: sprzątanie, ochrona, doradztwo czy administracja [Gasidło, 2003, s. 56].

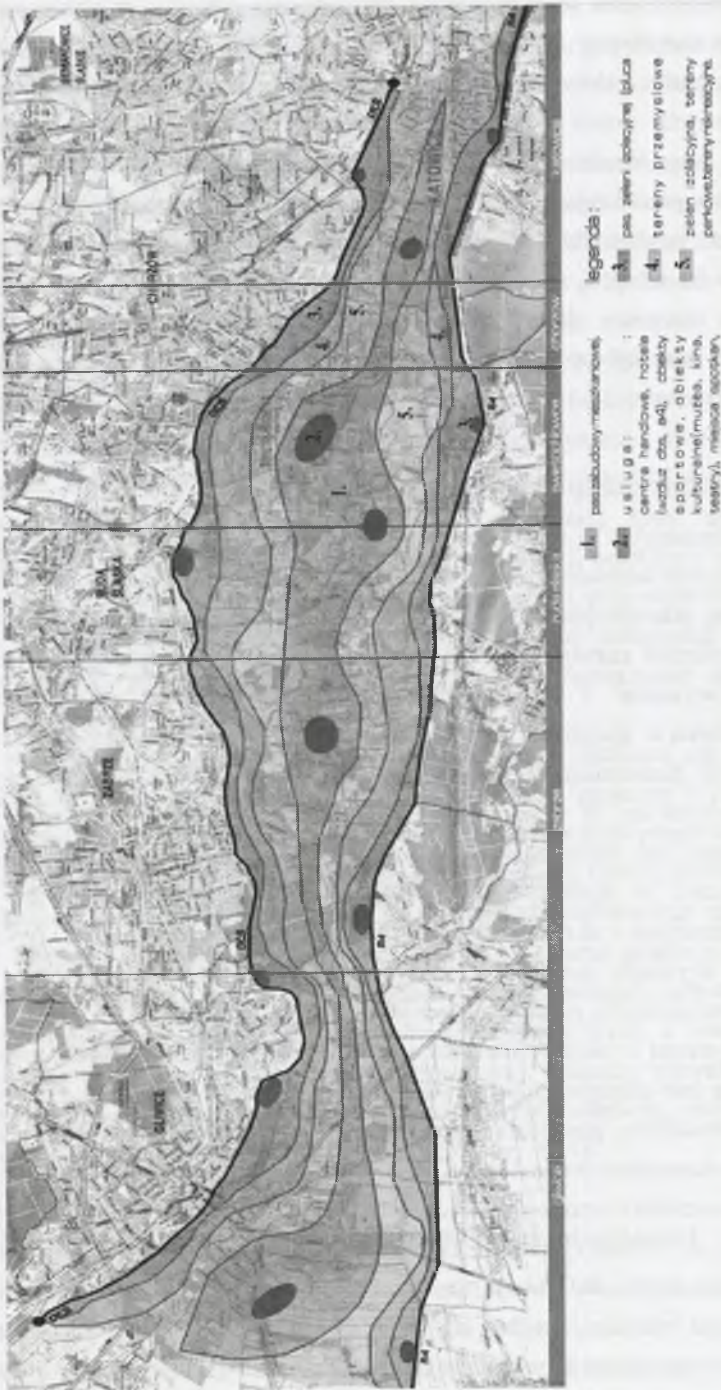

Rys. 3. Przykład działalności ekonomicznej w skali mikro – gmina Konopiska (oprac. autor)
 Fig. 3. Example of micro size economic enterprise – Konopiska

4. Aktywizacja korytarzy komunikacyjnych

Przykładem aktywizacji ekonomicznej korytarzy komunikacyjnych są działania podejmowane w aglomeracji katowickiej. Aglomeracja katowicka jest ważnym węzłem komunikacyjnym usytuowanym na przecięciu dwóch traktów o znaczeniu europejskim. Wynikający z tego faktu drogowy ruch tranzytowy powinien być obsługiwany przez sprawny system komunikacyjny. Kierunkiem dominującym w potokach ruchu, a także wynikającym z ukształtowania zespołu miast, jest kierunek wschód-zachód. Taki jest też przebieg budowanej autostrady A-4 i Drogowej Trasy Średnicowej (DTŚ). Obie trasy pełnią odmienne zadania w układzie komunikacyjnym aglomeracji, ponieważ podstawową rolą autostrady jest obsługa ruchu tranzytowego, dalekobieżnego (dlatego ilość węzłów jest ograniczona), natomiast podstawową funkcją DTŚ jest umożliwienie szybkiego przemieszczania się w regionie, a dzięki dużej liczbie węzłów, sprawne włączenie się do lokalnego ruchu miejskiego.

Przykładem wyznaczania lokalizacji aktywności ekonomicznej może być praca wykonana na Wydziale Architektury Politechniki Śląskiej, w ramach przedmiotu „planowanie regionalne” na semestrze IX. Projekt ten oparty został na wizji miasta liniowego, w którym struktura miejska kształtuje się pasmowo wzdłuż komunikacji (rys. 4). Idea ta zakłada utworzenie równoległych do komunikacji pasów pomiędzy DTŚ a autostradą A-4. Środkowy pas, rozciągnięty pomiędzy węzłowymi miastami aglomeracji, stanowią tereny mieszkaniowe otoczone zielenią parkową i rekreacyjną, buforującą je od terenów przemysłowych.

Rys. 4. Idea miasta liniowego pomiędzy autostradą A4 i DTS (semestralna praca studencka Macieja Weyberga, wykonana w roku akademickim 2003/04 pod kierunkiem dr. inż. arch. K. Rostiańskiego)

Fig. 4. Idea of linear city between motorway A4 and DTS

Tutaj również prezentowana idea proponuje przeniesienie terenów mieszkaniowych z obszarów o niskim standardzie lub z bezpośredniego sąsiedztwa komunikacji. Usługi towarzyszące tym terenom to głównie ośrodki kulturalne, oświatowe i rekreacyjne. W pasie zbliżonym do głównych arterii komunikacyjnych, przeznaczonym na działalność przemysłową znaleźć mogą lokalizację zarówno zakłady przeniesione z centrów miast, jak i nowe przedsiębiorstwa produkcyjne. Proponowana jest w tej strefie lokalizacja przemysłu wymagającego dużych powierzchni lub uciążliwego. Może także stanowić przestrzeń poszukiwania terenów dla składów, magazynów, hal hurtowych i baz spedycyjnych. Według tej koncepcji centra usługowe zlokalizowane mają być w pasie zieleni izolacyjnej, przylegającej do DTS i A-4. Byłyby to centra handlowe, obiekty obsługi komunikacji, centra logistyczne i obiekty sportowe.

5. Aktywność ekonomiczna społeczeństwa informacyjnego

Spółeczeństwo informacyjne to nowy system społeczeństwa kształtujący się w krajach o wysokim stopniu rozwoju technologicznego, gdzie zarządzanie informacją i jej jakość oraz szybkość przepływu są zasadniczymi czynnikami konkurencyjności zarówno w przemyśle, jak i w usługach, a stopień rozwoju wymaga stosowania nowych technik gromadzenia, przetwarzania, przekazywania i użytkowania informacji. Ewolucja społeczeństwa przemysłowego XX wieku w społeczeństwo informacyjne XXI wieku wiąże się z wieloma procesami o charakterze ekonomicznym, społecznym, kulturowym, politycznym, prawnym, technicznym, ekologicznym itp. W wyniku tych przemian z jednej strony podnoszony jest poziom życia, z drugiej zaś rosną zagrożenia. Jednym z podstawowych zagrożeń jest rozwarstwienie społeczne, w konsekwencji którego osoby nieposiadające dostępu do informacji będą cywilizacyjnie i ekonomicznie upośledzone. Drugim zagrożeniem, typowo socjologicznym, jest używanie mediów w zastępstwie komunikacji bezpośredniej, co prowadzić może do wyalienowania poszczególnych jednostek czy całych grup.

„Niezależnie od dystansu z jakim jest traktowana sfera gospodarki internetowej, należy powiedzieć, że stała się ona kolejnym etapem światowego rozwoju gospodarczego. Podobnie jak etap agrarny i industrialny, gospodarka internetowa popularnie nazywana e-biznesem rządzi się swoimi charakterystycznymi prawami. Po pierwsze ludzie, bowiem oni są źródłem idei – siły sprawczej wszelkich przemian. Po drugie globalny i otwarty rynek, w którym zanika czas i odległość, a o klienta rywalizuje każdy z każdym. Po trzecie towar, jego zakup oraz wszelkie związane z nim informacje, znajdują się w mocy „jednego kliknięcia”. I wreszcie na końcu tego łańcucha, znajduje się klient. To on zyskuje najwięcej, ponieważ sieć swoim rozmiarem i zasięgiem likwiduje pośredników, umożliwia bezpośredni kontakt sprzedawcy i kupującego” [Rabiej, 2000]. Interesującym przykładem e-biznesu są funkcjonujące na świecie internetowe giełdy towarowo-usługowe (eMarketplaces), bazujące na transakcjach internetowych. Trudno w tym miejscu mówić o konkretnej lokalizacji dla

tego typu aktywności ekonomicznej, ponieważ może ona funkcjonować wszędzie, ponieważ jest ona zależna tylko od sprawności usług telekomunikacyjnych. Jest to działalność globalna, która swoim zasięgiem może obejmować dowolnie duży obszar, ale musi też liczyć się z silną konkurencją zewnętrzną.

Na całym świecie istnieje wiele form aktywności ekonomicznej powiązanej z wiedzą, wśród których wymienić można: centra innowacji, centra biznesu, parki naukowe, parki technologiczne (lub bieguny technologii, technopolie). Najbardziej rozpowszechnioną formą przestrzeni ekonomicznych są różnego rodzaju parki, przy czym warto w tym miejscu przypomnieć, że początkowo niewiele różniły się one od tradycyjnych założeń przemysłowych czy usługowych. Na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat nastąpiła zasadnicza zmiana polegająca na pewnej unifikacji estetycznej i funkcjonalnej parków. Współczesne parki charakteryzują się przenikaniem przestrzeni aktywności zawodowej i wypoczynku, a także tendencją do łączenia parku z istniejącymi już lub projektowanymi terenami mieszkaniowymi. Coraz częściej powstają też parki typu mieszanego, ponieważ unowocześnienie technologii oraz organizacji produkcji pozwalają na połączenie terenów przemysłowych z eleganckimi przestrzeniami biurowymi, przy czym rozwiązania europejskie (np. Stockley Park pod Londynem) są często bardziej jednorodne w strukturze niż ich odpowiedniki amerykańskie, gdzie wciąż jeszcze rozgraniczane są tereny biurowe od produkcyjnych.

Parki można podzielić na cztery odrębne grupy różniące się między sobą przede wszystkim skalą, ale również sposobem lokalizacji, strukturą i rodzajem prowadzonej działalności. Najmniejsze to parki pierwszej generacji, odznaczające się małą elastycznością przestrzeni, brakiem terenów rekreacyjnych i niewielką ilością zieleni. Parki te mogą być zlokalizowane na małej powierzchni, na przykład zlikwidowanego zakładu przemysłowego lub dzielnicy poprzemysłowej. Największe parki (czwartej generacji) to technopolie, czyli całe miasta i osiedla tworzone zwykle na niezurbanizowanych, otwartych terenach. Są one najbardziej zaawansowaną formą przestrzeni ekonomicznych, a równocześnie najbardziej złożoną i elastyczną. W skład parków tej generacji wchodzi wszystkie te elementy, które spotykamy we współczesnych miastach (produkcyjne, badawcze, oświatowe, mieszkaniowe, usługowe, komunikacyjne, rekreacyjne itd.) [Mazur, 2004].

6. Planowanie przestrzeni dla aktywności ekonomicznej

Lokalizacja nowych przestrzeni dla aktywności ekonomicznej w danym regionie uzależniona jest od kilku czynników. Do najważniejszych należy stopień rozwoju infrastruktury, kapitał ludzki, sprawna obsługa administracyjna, lokalne preferencje i udogodnienia tworzone dla przyciągnięcia inwestycji, ale także dobra promocja i inicjatywa władz lokalnych oraz regionalnych. Planowanie przestrzeni dla aktywności małych i średnich przedsiębiorstw, oprócz spraw tak oczywistych, jak uzbrojenie terenu, modernizacja

i rozbudowa budynków przeznaczonych na działalność produkcyjną lub usługową, powinno obejmować także planowanie przestrzeni dla regionalnych biur obsługi inwestorów, giełd, hal wystawienniczych, centrów biznesu, inkubatorów przedsiębiorczości, parków przemysłowych i ośrodków transferu technologii [4].

Jak już wcześniej wspomniano, przestrzeni dla aktywności ekonomicznej poszukiwać możemy na terenach restrukturyzowanych zakładów, a także na terenach poprzemysłowych. Zakłady w procesie restrukturyzacji to takie, w których odbywa się jeszcze produkcja zgodna z profilem działalności danego zakładu, ale równocześnie na tym samym terenie funkcjonują już inne podmioty gospodarcze. Zjawisko to jest najczęściej wynikiem kłopotów finansowych przedsiębiorstwa. Doraznym rozwiązaniem jest właśnie udostępnianie zwalnianych obiektów innym podmiotom do prowadzenia aktywności ekonomicznej, co jeśli nie jest jednak w pełni zaplanowane i skoordynowane, może wiązać się z pewnymi zagrożeniami, takimi jak: prowadzenie przez nowe przedsiębiorstwa gospodarki rabunkowej, pogarszanie się jakości otoczenia, a co za tym idzie, zły odbiór społeczny oraz zahamowanie działań rekultywacyjnych. Najlepsze warunki dla przekształcenia zakładów restrukturyzowanych w pełno wartościowe tereny aktywności ekonomicznej posiadają tereny śródmiejskie o zróżnicowanych funkcjach towarzyszących, natomiast poważny problem stanowią tereny na peryferiach miast, zwłaszcza jeśli jedyną funkcją towarzyszącą jest zabudowa mieszkaniowa, administrowana zwykle przez upadający zakład.

Tereny poprzemysłowe natomiast, to obszary, na których, w skutek długotrwałej eksploatacji, zużycia, zmiany technologii oraz braku popytu na daną produkcję, nastąpiło wygaśnięcie działalności produkcyjnej. Wśród terenów poprzemysłowych wyróżniamy tereny porzucone, odłogowane (pozostawione naturalnym procesom przekształceń), ulegające asymilacji (przejmowane przez dominującą funkcję sąsiednią) i najbardziej nas interesujące – tereny projektowane pod nową funkcję. Analizując przydatność danego terenu poprzemysłowego dla nowej aktywności ekonomicznej, bierzemy pod uwagę wiele czynników, takich jak:

- wartość użytkowa,
- wartość techniczna, czyli stopień zużycia infrastruktury,
- wartość historyczna i estetyczna,
- wartość rynkowa, czyli dostępność terenu, układ przestrzenny, stan prawny, jakość otoczenia.

Tereny przemysłowe i poprzemysłowe powinny być brane pod uwagę przy poszukiwaniu lokalizacji dla aktywności ekonomicznej nie tylko ze względu na ich korzystne położenie w aglomeracji i stosunkowo dobre uzbrojenie, ale także ze względu na to, że daje to szansę kontrolowanego zachowania istniejących tam wartościowych obiektów i instalacji przemysłowych.

Aktywność ekonomiczna zwykle prowadzi do trwałego zagospodarowania przestrzeni (jak w przypadku wspomnianych wyżej terenów przemysłowych czy poprzemysłowych),

dlatego jest zagadnieniem, które wymaga uwzględnienia w procesie planowania przestrzennego ze względu na przykład na uciążliwość prowadzonej działalności, generowanie wzmożonego ruchu kołowego, utylizację odpadów czy trwałe przekształcenia krajobrazu. W przypadku aktywności ekonomicznej w skali mikro, czyli domów mieszkalnych połączonych z warsztatami, należy określić, czy sytuacja taka ma znamiona tymczasowości i w dłuższej perspektywie czasu przekształci się w formy bardziej uporządkowane (uliczki rzemieślnicze, dzielnice przemysłowe). Jeśli nie, to należy na drodze planistycznej ustalić pewne standardy dotyczące zarówno form architektury, jak i proporcji pomiędzy częścią mieszkalną a produkcyjną czy usługową, a także ustalić formę reklam i szyldów, tak aby uniknąć przestrzennego bałaganu.

Literatura

1. Gasidło K.: *Ekonomia lokalna i lokalna przestrzeń przemysłu*, [w:] Marszał T. (red.): *Przemysł w przestrzeni lokalnej*. Uniwersytet Łódzki, Łódź 2003.
2. Kosarczyn H.: *Katowicka Specjalna Strefa Ekonomiczna*, [w:] Kryńska E.: *Polskie specjalne strefy ekonomiczne – zamierzenia i efekty*. Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2000.
3. Mazur K.: *Specjalne strefy ekonomiczne jako nowe obszary przemysłowe*. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2004.
4. *Narodowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2001-2006*. Warszawa 2000.
5. Rabiej P.: *Przyszłość już przyszła*. „Raport E-biznes – Businessman Magazine”, 2000.
6. Ustawa z dnia 20 października 1994 roku o specjalnych strefach ekonomicznych (DzU z 1994 roku nr 123, poz. 600 z późniejszymi zmianami).

Abstract

Economic activity can be entered in both scales – macro – than it needs huge investing areas (as for example post industrial areas and buildings or green fields) or micro scale – when connected with houses or when is a small group of enterprises. The other problem is searching for new areas for economic activity along a Silesian communication corridors or searching for areas (if needed) for information society enterprises. Economic activity usually leads to permanent changes in space, so it is necessary to take it into consideration during the process of space planning.